

Karşı Ticaretin Özellikleri, Dış Ticaret Açığını Azaltmadaki Yeri ve Türkiye’de Uygulama Alanı

Characteristics of Countertrade, Its Place in Reducing the Foreign Trade Deficit and Its Application Area in Turkey

Metin KETBOĞA¹

Öz

Amaç: Bu çalışmanın amacı Türkiye’de kronik hale gelen dış ticaret açığının azaltılmasını sağlayacak önemli yollardan biri olan karşı ticareti ve özelliklerini inceleyerek, son on yıl içinde karşı ticaretin Türkiye’deki gelişimini ve Türkiye’nin dış ticareti içindeki yerini irdelemektir.

Tasarım/Yöntem: Araştırmada TÜİK’in 2014-2023 yılları arasındaki son 10 yıllık verileri kullanılarak karşı ticaretin Türkiye’nin dış ticareti içindeki yeri belirlenmeye çalışılmıştır.

Bulgular: Yapılan incelemeler dorultusunda TÜİK’in verileri incelendiğinde Türkiye’de son on yıl içinde ihracatın ithalatı karşılama ortalamasının %73,8 olduğu görülmektedir. Yani, her 100 USD’lik ithalat için 73.8 USD ihracat bedeli ödenirken, kalan 26.2 USD’lik kısım Merkez Bankasının kısıtlı olan kaynaklarından karşılanmaktadır. Karşı ticaretin, Türkiye’nin son on yıllık ihracat ortalamasının içindeki payının %0,0069 olduğu görülmektedir. Bu seviye kronik hale gelmiş dış ticaret açığının azaltılması için yeterli seviyede değildir. Bu noktada özellikle petrol ve petrol ürünlerinin satın alındığı komşu ülkelerle karşı ticaretin artırılması ve bu yolla ülkeden döviz çıkışının önüne geçilmesi, ileriye yönelik atılması gereken önemli adımlardan biridir.

Sınırlılıklar: Türkiye’nin dış ticaretinde kullanılan ödeme sistemlerinin geriye yönelik araştırmasında detaylı verilerin çok daha fazla yıla yayılamaması araştırmanın sınırlılıklarıdır.

Özgünlük/Değer: Yapılan literatür taramasında karşı ticaretle ilgili sınırlı çalışmaların yapıldığı görülmekle beraber bu çalışmalarda daha çok 1980-1990’lı yıllarda yapıldığı ve bu çalışmalarda karşı ticaretin genel yapısının incelendiği, karşı ticaretin dış ticaret açığını azaltmadaki rolüne değinilmediği görülmektedir. Bu çalışmada, karşı ticaret bu açıdan değerlendirilerek, karşı ticaretin dış ticaret açığını azaltmadaki rolü araştırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası Ticaret, Dış Ticaret Açığı, Karşı Ticaret

Abstract

Purpose: The aim of this study is to examine the development of countertrade in Turkey in the last decade and the entire foreign trade area of Turkey by examining countertrade and its characteristics, which is one of the important ways to reduce the chronic foreign trade deficit in Turkey.

Design/Methodology: In the research, the place of countertrade in Turkey’s foreign trade was tried to be determined by using the last 10 years of TÜİK data between 2014-2023.

Findings: In line with the examinations made, when the data of the Turkish Statistical Institute is examined, it is seen that the average export-import coverage in Turkey in the last ten years is 73.8%. In other words, while 73.8 USD of export fee is paid for every 100 USD of import, the remaining 26.2 USD is met from the limited resources of the Central Bank. It is seen that the share of countertrade in Turkey’s last ten-year export average is 0.0069%. This level is not sufficient to reduce the chronic foreign trade deficit. At this point, increasing counter trade, especially with neighboring countries from which oil and petroleum products are purchased, and thus preventing foreign exchange outflow from the country is one of the important steps to be taken for the future.

Limitations: The limitations of the research are that detailed data cannot be spread over more years in the retrospective research of payment systems used in Turkey’s foreign trade.

Originality/Value: Although it is seen in the literature review that there have been limited studies on countertrade, these studies were mostly conducted in the 1980s and 1990s, and in these studies the general structure of countertrade was examined, but the role of countertrade in reducing the foreign trade deficit was not mentioned. In this study, countertrade was evaluated from this perspective and the role of countertrade in reducing the foreign trade deficit was investigated.

Keywords: International Trade, Foreign Trade Deficit, Counter Trade

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Malatya Turgut Özal Üniversitesi, Sosyal ve Beşerî Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Finansman, info@ketboga.com.tr, ORCID: 0000-0002-0107-3557

1. GİRİŞ

Dış ticaret işlemleri, her zaman satıcının malını teslim etmesi alıcının ise ödeme yapması tarzında tekdüze bir şekilde gerçekleşmemektedir. Özellikle döviz sıkıntısı çeken ülkelerde döviz kullanmadan veya alıcının üzerindeki döviz ödemelerinin yükünü hafifletmek amacıyla uygulanan çeşitli yöntemler vardır. Bu yöntemlerin başında karşı ticaret gelmektedir. Karşı ticaret; takas, karşılıklı satın alma veya bağlı muamele, kliring, dengeleme anlaşmaları, geri alım anlaşmaları ve aktarma anlaşmaları olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yöntemlerden takas ve kliring gibi işlemler çok eski zamanlara dayanmaktadır. Özellikle, ilk zamanlarda takas ve kliring gibi yöntemler, az gelişmiş ülkelerin ileri teknoloji içeren ürünleri almak istemeleri esnasında, ileri teknolojiye sahip olan ülkelerin bu ürünleri ucuz hammadde karşılığında onlara vermek istemeleri ile ortaya çıkmıştır. Diğer karşı ticaret türleri ise daha çok 1960-1970’li yıllar arasında yaygınlık kazanmaya başlamıştır (Seyidoğlu, 2016, s. 505).

Karşı ticaret, iki ülke arasında yapılan sözleşme gereğince ihracatçı ülkenin, ithalatçı ülkeden ihracat edilen ürün karşılığında döviz dışında bir işlem talep etmesi şeklinde gerçekleşen bir uluslararası ticaret türüdür (Tomanbay, 2014, s. 87). Bu talep, yapılan ihracat karşılığında belirli bir süre içinde karşı ülkenin yapılan ihracatın değerinin tamamı veya belirli bir kısmı oranında ihracatçı ülkeye mal satması yani ihracat şeklinde olabileceği gibi ithalatçı ülkeye döviz kazandırıcı benzeri bir işlem veya hizmet de olabilir. Karşı ticarete, bağlı ticaret de denilmektedir. Bağlı ticarete, ödemenin tamamı mal karşılığında sağlanmaz ise açık da kalan kısım döviz olarak tahsil edilebilmektedir. Karşı ticaret işlemi, normal bir dış ticaret işlemi gibi tek bir işlem ile sonuçlanmamaktadır. Yapılan döviz kazandırıcı bir işlem karşılığında, karşı tarafın da faydalanacağı bir döviz kazandırıcı işlem söz konusudur. Karşı ticaretin en önemli avantajlarında birisi döviz çıkışına neden olmadan ülkeye istenilen ürünlerin ithal edilmesini sağlamasıdır. Bu sayede ülkenin ödemeler bilançosunda dengesizliğin azalmasına katkı sağlandığı gibi ülkede dış ticaret açığının artmasının da önüne geçilebilmektedir.

Bu çalışmayı diğer çalışmalardan ayıran ve önemli kılan özelliği: karşı ticaretin Türkiye’nin dış ticareti içindeki payını incelemesi, bu doğrultuda dış ticaret açığını azaltma yönündeki etkisinin tespit edilmesi ve dış ticaret açığını azaltmaya yönelik görüş önerilerini sunmasıdır.

2. KARŞI TİCARET

Karşı ticaret, malın mal ile mübadelesini ön gören dünyanın en eski ödeme yöntemlerinden bir olmakla beraber, uluslararası ticaretin hızlı bir şekilde geliştiği 20. yüzyılda 1929 yılındaki dünya ekonomik buhranı döneminden sonra önem kazanarak artmaya başlamıştır (Balu ve Norfadilah, 2002, s. 45). Bu dönemde özellikle ithalat yapmak isteyen fakat ödeme yapmak için yeterli döviz bulunmayan ya da sıkı kambiyo denetiminden dolayı ülkeden döviz çıkışını engelleyen önlemlerin alınmasından dolayı döviz transferi yapamayan firmalar tarafından tercih edilmiştir. Karşı ticaret, taraf olan ülkelere bazı önemli avantajlar sağlamakla birlikte çeşitli dezavantajları da mevcuttur.

Karşı ticaretin avantajları şu şekilde sıralanabilir:

- Bir ülkenin mevcut imkanları çerçevesinde üretilmediği ara ürünlerin, yardımcı maddelerin, ileri teknoloji gerektiren ürünlerin ithalatında tamamen veya kısmen döviz çıkışı gerçekleştirilmeden ürünlerin ithal edilmesini sağlamaktadır.
- Bazı sanayi kollarının ihracata yönelmesine yardımcı olmaktadır.
- Karşı ticaret ile eritilemeyen stoklar daha erken eritilerek stok maliyeti düşürülmektedir. Karşı ticaret, daha çok ihracatçı ülkenin mevcut yapısı içinde en çok üretilen ürünün ithalatçı ülke tarafından hammadde tarzında alınması şeklinde gerçekleşmektedir. Bu noktada, ülke içinde stokların tutulması stok maliyetinin artmasına neden olmaktadır.
- Süreklilik arz eden malların dışında yeni ürünlerin ihracatının yapılması için yeni pazarların tanınmasını sağlamaktadır.
- Karşılıklı ticaret, ülkelerin birbirleriyle ticari ilişkilerinin artmasını sağlayarak ülkeler arası ticaret hacminin büyümesine katkı sağlamaktadır.
- Döviz çıkışı olmadan dış borçların ödenmesini sağlayarak döviz tasarrufunun yapılmasını imkân sunmaktadır.

- Farklı ülkelerin yeni teknolojileri ile tanışılmasını sağlaması nedeniyle, ülke içinde teknolojik ürünlerin üretilmesinin alt yapısı oluşturulmaktadır (Burtescu vd. 2017, s.33).

Karşı ticaretin dezavantajları ise şu şekildedir:

- Maliyetlerin tam olarak tespit edilememesi sorunu net krın tam olarak hesaplanamamasına neden olmaktadır.

Anlaşma şartlarına uyulması gereksinimi, bazen gereksiz yere fazla stok bulundurma gibi olumsuz bir durumun ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bu durum beraberinde stok tutma maliyetini artırarak finansal bir yükün oluşmasına neden olmaktadır (Burtescu vd. 2017, s.33).

Karşı ticaret; özel takas, karşılıklı satın alma veya bağlı muamele, kliring, dengeleme anlaşmaları (ofset), geri alım, aktarma ticareti (switch), yap-işlet-devret olmak üzere 6 gruba ayrılmaktadır (Haral, 2022, s. 70).

2.1. Takas

Tek bir sözleşme ile yapılan fakat finansal ödeme veya fon transferinin gerçekleştirilmediği, aynı değere sahip iki farklı mal gurubunun karşılıklı olarak değiştirilmesine dayanan bir sistemdir (Dalton, 2016, s. 181). İnsanlık tarihinin eski dönemlerine dayanan bir geçmişi vardır. Paranın olmadığı dönemde, malın mal ile mübadele edilmesini sağlamıştır.

Takas işlemleri, genel olarak süreklilik arz eden işlemlerden öte, tek seferlik yapılan işlemleri kapsamaktadır. Çoğunlukla rnler arasında herhangi bir bağ bulunmamaktadır. Uygulamada oldukça zor bir işlemdir. Bunun temelinde ise karşılıklı olarak değiştirilecek olan ürünlerin değerinin tespiti sorunudur. Normal dış ticaret işlemlerinde tek bir sözleşme ile genel olarak tek taraflı bir mal akımı gerçekleşirken takas sözleşmelerinde tek bir sözleşme ile karşılıklı iki işlem yapılarak mal değişimi gerçekleştirilmektedir. Bu yönüyle takas işlemlerinde bazı işlemler tekrar eden özellik arz etmektedir. Takas işlemlerinin karşılıklı mal değişimi söz konusu olduğu için ürünlerin taraflara ulaşması zaman alabilmektedir. Bu noktada bankalar bu tür zorluktan dolayı karşı ticaret olarak yapılan işlemlere kredi vermek istememektedirler (Yetik, 2006, s. 55).

2.2. Karşılıklı Satın Alma veya Bağlı Muamele

Karşılıklı satın alma veya bağlı muamele, bir firmanın belli bir ülkeye mal satması karşılığında, o ülkeden belli bir süre ve belirli bir miktarda mal alması ilkesine dayanmaktadır (elik, 2008, s. 286). Karşılıklı satın almada, iki firma arasında yapılan anlaşmaya göre taraflardan biri; bir veya birkaç ürünü karşı tarafa sevk ederken diğer taraftan da bir veya birkaç ürünü satın almaktadır. Eğer satılan ve satın alınan ürünler arasında değer yönüyle bir fark oluşuyorsa, bu fark para transferi yolu ile karşılanmaktadır. Karşılıklı satın alma veya bağlı muameleyi takastan ayıran en önemli özellik ise arada oluşacak olan değer farkının para transferi yolu ile ödenmesidir.

Karşılıklı satın alma veya bağlı muamelede genel olarak bir ülkede yerleşik kamu veya özel sektör kuruluşu, bir başka ülkedeki kamu veya özel sektör kuruluşuna malını satmakta ve belli bir süre sonra karşı taraftan sattığı ürün karşılığında önceden belirlenen bir malı satın almayı taahhüt etmektedir (Yeter, 2011, s. 5). Her iki ödemede de malların değeri döviz karşılığında belirlenmektedir. Genelde birbirine eř değerde olan ürünler işleme konu olmaktadır. Bu sayede ülkeden döviz çıkışı olmadan, ürün tedariki yapılmaktadır.

Genel olarak karşılıklı anlaşmalarda iki farklı sözleşme yapılarak işlemler sonuçlandırılmaktadır. Bu her iki işlem bir protokole bağlanmaktadır. İki farklı sözleşmenin imzalanmasının temelinde ürünlerin niteliklerinin farklı olması sebebiyle detaylarına inilmesi ve farklı zamanlarda teslim alınacak veya teslim edilecek ürünlerin var olmasıdır. Uygulamada birinci sözleşmede, ihracat belirli nitelikteki bir ürünü belirlenmiş miktarda ve sürede, talep edilen yere göndermeyi taahhüt eder. İkinci sözleşmede ise ihracatının yapmış olduğu ihracat karşılığında, satın almayı taahhüt ettiği ürünün detayları yer alır ve erevesi ilk anlaşmaya göre daha geniş tutulur (Bijorndal vd., 2003. s. 242).

2.3. Kliring

Kliring, ülkeler arasındaki çift taraflı ticaret anlaşmalarının temelinde malla ödenmesini öngören bir karşı ticaret türüdür. Kliringde anlaşmalı ülkeler arasında ithalat ve ihracat işlemleri döviz kullanılmadan mahsup veya takas yoluyla kliring kurumlarının aracılığıyla gerçekleştirilmektedir. Kliring kurumları, merkez bankası ya da bankalar gibi çeşitli kliring ofisleridir (Fidiyani, 1999, s. 75).

Kliring, takasın geliştirilmiş bir şeklidir. Kliring işleminde, ülkelerin Merkez Bankaları veya kliring işlemini gerçekleştirecek olan banka gibi kliring ofislerinin devreye girmesiyle kliring işlemi sonuçlandırılmaktadır. Karşılıklı ticaret yapılırken, firmalar kendi ülkelerindeki kliring kuruluşuna malın bedelini yerel para birimleri üzerinden yatırmaktadır. Daha sonra yıl sonunda her iki ülkenin kliring ofisi, birbirleriyle irtibat kurarak hesap denkleştirme işlemini gerçekleştirmektedir. Eğer arada herhangi bir açık söz konusu ise bu açık önceden belirlenmiş olan bir konvertible para birimi üzerinden döviz olarak ödenip kapatılmaktadır (Ersun ve Arslan, 2010, s. 174).

Kliring anlaşmaları, genellikle kısa vadeli olup yıl sonunda kliring ofisleri tarafından işlemler kapatılmaktadır. Kliringin yapılabilmesi için en önemli unsur iki ülkenin yetkili otoritelerinin, bu ticaretin koşullarını ve süresini belirleyen ikili bir anlaşma imzalamasıdır. Bununla ilgili her yıl yetkili otoriteler bir araya gelerek kliringe konu olan ürünleri belirlemeleri ve arada oluşacak olan muhtemel değer farkının nasıl ödeneceğinin belirlenmesi konusunda anlaşmaları gerekmektedir. Bunun sağlanması içinde her yıl yeni bir protokol imzalanmaktadır. Türkiye’de kliring işlemleri Merkez Bankası tarafından yürütülmektedir. Örneğin, Almanya ile yapılacak bir kliring anlaşmasına Almanya’dan ithalat yapacak olan Türk firmaları ithalat bedelini TL cinsinden Merkez bankasına yatırmaktadır. Bu ülkeye ihracat yapacak olan firmalarda ihracat bedelini Merkez Bankasının kliring hesabında biriken paralardan alacaklardır. Yıl sonunda ise oluşan fark her iki ülkenin yetkili otoritesinin görüşmesi sonunda belirlenen altın veya konvertibl bir para üzerine döviz transferi yolu ile kapatılacaktır (Takım, 2016, s. 200).

Kliring sistemi daha önce doğu bloku ülkelerle başarılı bir şekilde uygulanmasına rağmen son yıllarda uygulama alanı daralmıştır. Bu sistem, bir taraftan ihracatçılara pazar bulma konusunda yardımcı olurken diğer taraftan ithali gerekli olan fakat döviz kıtlığı nedeniyle ithalatı yapılmayan ürünlerin tedarik edilmesini sağlamaktadır.

2.4. Dengeleme Anlaşmaları (Ofset)

Dengeleme anlaşmaları; teknoloji, hizmet ve mal ticaretinde üretici ve ihracatçı firmaların ihraç etmiş oldukları ürünlerin veya kurdukları tesisin bedelinin tamamını veya bir kısmını genellikle mal ticareti karşılığında almasını ifade etmektedir. Gelişmiş bir ülkedeki üreticilerin ve ihracatçıların az gelişmiş veya gelişmekte olan bir ülkedeki büyük döviz harcaması gerektiren nükleer santral kurulumu, uçak sanayisine yönelik tesisler, askeri malzeme üretim tesisleri, radar sistemi kurulumu, denizaltı üretimi, kimya sanayisine yönelik üretim yapan tesislerin kurulumu gibi ileri teknoloji ve bilgi isteyen yatırımlarının yapılmasında uygulama alanı bulmaktadır. Ofset anlaşmaları; satıcı firmaların, alıcı ülkelerde kurulumu yapılan bir tesisin bedelinin ödenmesi konusunda kolaylık sağladığı için alıcı ülkelerin ödemeler bilançosunda bir anda büyük bir para çıkışlarının yaşanmasının önüne geçmektedir (Seyitoğlu, 2016, s. 506).

Bunun yanında ofset anlaşmaları, alıcı ülkede kurulan tesis veya satışı yapılan ürünle ilgili çeşitli ihtiyaçların tedariki amacıyla bu ülkedeki yerel firmalarla iş birliği içine girmesi, bu firmaların teknoloji ve sanayi yönünden gelişmesine katkı sağlamaktadır. Ofset uygulamaları; dolaysız ve dolaylı ofset uygulamaları olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Dolaysız ofset uygulamalarında, alıcı ülkede üretimine başlanacak ürünlerin bir bölümünün satıcı firma tarafından alınması ile alıcı ülkeye döviz kazandırılması hedeflenmektedir. Dolaylı ofset uygulamaları ise satıcı tarafından dolaysız ofsete konu olan ürünlerin dışında kalan diğer alanlarda yapılacak olan alıcı ülkeye döviz kazandırıcı işlemlerdir (Takım, 2016, s. 201).

2.5. Geri Alım Anlaşmaları

Geri alım anlaşmaları, dengeleme anlaşmalarının bir türü olarak da ifade edilebilir. Geri alım anlaşmalarında ihraç edilen malın bedeli, o ülkede yapılan üretim sonucu elde edilen ürünün belli bir miktarının satın alınması yöntemiyle karşılanmaktadır. Yine burada geri alım anlaşması kapsamında,

bir kamu kuruluşu veya özel kuruluşun bir başka ülkedeki bir kamu kuruluşuna veya özel kuruluşa makine, teçhizat, teknoloji veya anahtar teslim fabrika satması sonucunda üretimden belli bir miktar malı, satın alması yolu ile ödeme gerçekleştiği için ülkeye yapılan yatırım dolayısı ile herhangi bir döviz çıkışı gerçekleşmemektedir. Bu sayede yatırım harcaması için yapılacak olan ödeme ihracat yolu ile karşılanmaktadır (Terziev vd, 2017, s. 1052).

Geri alım sözleşmelerinde, iki ayrı alım ve satım sözleşmesi imzalanmaktadır. Bunun yanında bu sözleşmelere ek olarak bir protokol düzenlenerek, üretilen ürünün ne kadar miktarının satın alınacağının taahhüdü de alınmaktadır. Genel olarak bu tür işlemler uzun vadeli ve yüksek meblağlı olmaktadır. Vadeler 3-10 yıl arasında olduğu gibi eğer yatırımın büyüklüğü yüksek ise 25 yıla kadar da artırılmaktadır. Geri alım anaşmaları, özellikle sanayileşme konusunda yeterli altyapıya sahip olmayan ülkelerde veya sanayileşmenin durağan olduğu ekonomilerde araç, gereç, teçhizat ve çeşitli ekipmanların tedarikinde kullanılan önemli bir karşı ticaret türüdür (Onursal, 2013, s. 271).

Geri satın almanın en bilinen yöntemlerinden birisi de ‘‘Yap-İşlet-Devret’’ modelidir. Özellikle, yatırım maliyeti yüksek ve geri dönüşüm süresi uzun olan projelerin finansmanında bu model kullanılmaktadır. ‘‘Yap-İşlet-Devret’’ modeli daha çok demeler dengesi açık veren sanayileşmemiş ülkelerin döviz çıkışını engelleyerek yatırımların yapılmasını sağlamak adına ortaya çıkmıştır. Bu modelle köprüler, tüneller, büyük enerji santralleri, barajlar, hava alanları, metrolar ve sulama tesisleri gibi büyük alt yapı yatırımları gerçekleştirilmeye çalışılmaktadır. Bu modelin dezavantajı ise genellikle geri dönüşüm garantisinin yasal otorite tarafından verilmesi nedeniyle, projeden istenilen verimin alınmaması durumunda ülkenin hazinesinin aradaki farkı ödemek durumunda kalmasıdır. Türkiye’de son yıllarda yapılan bazı büyük yatırımlar, geri alım türlerinden biri olan ‘‘Yap-İşlet-Devret’’ modeli ile yapılmıştır. Bunlar arasında Osmangazi Köprüsü, Yavuz Sultan Selim Köprüsü ve Avrasya Tüneli rnek gösterilebilir (Takım, 2016, s. 203).

2.6. Aktarma Ticareti (Switch)

Aktarma ticareti, kliring sistemi ile beraber uygulanmaktadır. Kliring sisteminde yıl sonu itibari ile iki ülke arasında yapılan ihracat ve ithalat işlemlerinin dengesi gözetildiğinde eğer bir ülkenin diğer ülkeden alacağı söz konusu ise ve borçlu ülkenin bunu ödeyebilecek bir durumu söz konusu değil ise alacaklı ülke alacağını nc bir ülkeye devir etmektedir. İşte bu noktada nc ülkenin borçlu ülkeden yapacağı ithalata aktarma ticareti denilmektedir (elik, 2008, s. 302).

3. LİTERATÜR TARAMASI

Karşı ticaretin dış ticaret açığını azaltamadaki etkisini araştırmak için yapılan literatür taramasında karşı ticaretle ilgili sınırlı miktarda çalışmanın yapıldığı tespit edilmiş, bu çalışmaların da daha çok yabancı kaynaklı olduğu görülmüştür. Yapılan çalışmaların detayları ve sonuçları aşağıdaki şekilde özetlenmiştir.

Chukujama ve Nwabunike (1988), karşı ticaretin bir ülkeye yararlarını tespit etmeye çalışmışlardır. alışmalarının sonuç bölümünde karşı ticaretin özellikle firmaların likidite sorunlarını zmede oldukça yararlı olduğunu, üretimde uzun vadeli planlamaya yardımcı olduğunu, tedarikçileri fiyat düşüşünden alıcıları da fiyat yükselme riskinden koruduğunu ifade etmişlerdir.

Marin ve Schnitser (1998); takas, kliring ve bağlı ticaret konuları üzerinde çalışmıştır. alışmalarının sonuç bölümünde takas, kliring ve karşı ticaretin kusurlu piyasalarda ortaya çıkan sözleşmeden kaynaklanan tehlikeleri azaltan etkili uluslararası ticaret yöntemlerinden biri olduğu, ithalatın nakit yerine ihraç malları ile yani takas ile ödenmesinin yüksek borçlu ülkelerin borçlarının geri ödenmesinde ortaya çıkan sorunların aşılmasına yardımcı olacağını ifade etmişlerdir.

Liesch ve Palia (1999); Avusturya, Kanada ve Birleşik Krallıktaki firmaların karşı ticarete bakış aışlarını analiz etmişlerdir. alışmalarının sonuç bölümünde Avustralya, Kanada ve Birleşik Krallıktaki firmaların karşı ticarete olumlu yaklaştığını, bu yüzden karşı ticaretin ileriki yıllarda hacminin büyüyebileceğini ifade etmişlerdir.

Neale ve Sercu (2007), karşı ticaretin yapılmasının nedenleri üzerinde çalışmışlardır. alışmalarının sonuç bölümünde karşı ticaretin; kredi ve döviz sorunlarının atlatılması ve normalde kapalı olan pazarların önündeki engellerin aşılması noktasında faydalı olduğunu, aynı zamanda karşı

ticaret düzenlemelerinin aslında bir alım, satım ve finansman sözleşmelerinden oluşan bir paketten oluştuğunu, bu nedenle karşı ticaretin yapıma nedenlerini daha çok bu paketlerin içine bakarak anlaşılabilirliğini ifade etmişlerdir.

Sumer ve Chuah (2007), karşı ticaretin 2007 yılı ve öncesindeki durumunu değerlendirerek, karşı ticaret yapan firmaların sorunlarının neler olduğu konusunda çalışmışlardır. Çalışmalarının sonuç bölümünde karşı ticaretin SSCB’nin yıkılmasından önce özellikle bu bölgede uygulanan bir uluslararası ticaret şekli olduğunu, SSCB’nin yıkılmasından sonra azalma gösterse de 2007 yılı baz alındığında tekrar artmaya başladığını, karşı ticarete firmaların daha çok ürünlerin değerini belirleme ve ihtiyacı olmayan ürünleri almak gibi bazı sorunlar ile karşılaşabileceğini ifade etmişlerdir.

Ersun ve Arslan (2010), İslam ülkeleri arasındaki ticaretin geliştirilmesinde "Çok Taraflı Kliring Birliği" projesinin rolü ve önemi üzerinde çalışmışlardır. Çalışmanın sonuç bölümünde gelişmekte olan ülkelerin uluslararası pazarlamada kliring sistemini kullanmalarının kendilerine ticari avantaj oluşturacağını, bu ülkelerle çalışmak isteyen firmaların bu sistemi göz önüne almaları gerektiğini ifade etmiştir.

Oggioni ve Smeers (2013), karşı ticaretin ekonomi üzerindeki etkisini enerji sektörü üzerinden analiz etmeye çalışmıştır. Çalışmanın sonuç bölümünde, karşı ticaretin ülkenin enerji kaynaklarına erişiminin olmaması durumunda enerji ihtiyacının atıl ürünlerini satarak karşılayabileceğini ifade etmiştir.

Özer (2019), Türkiye’nin komşu ülkelerle olan ticaret hacmi üzerinde çalışmıştır. Çalışmasının sonuç bölümünde Türkiye’nin komşu ülkelerle yapmış olduğu ticaretinde bazıları ile dış ticaret açığı verdiğini, bu açığın Türkiye’nin toplam dış ticaret açığının %13’üne karşılık geldiği, bu açığın oluşmasının temelinde ise enerji ithalatının olduğunu ifade etmiştir.

Sayın (2021), karşı ticareti hukuki açıdan değerlendirmiştir. Çalışmasının sonuç bölümünde karşı ticaretin, devletlerin yararına olduğunu fakat karşı ticaret yapılırken sorunların ortaya çıkmaması içi tekdüze kuralların uygulanması gerektiğini ifade etmiştir.

Literatür taramasından elde edilen verilere göre genel olarak karşı ticaretin bir ülkede döviz çıkışı gerektirmeden ülkenin atıl kaynaklarının değerlendirmesini sağlaması yönüyle önemli olduğu, aynı zamanda ödemeler bilançosunda oluşan dengesizliklerin de giderilmesine katkı sağladığı tespit edilmiştir. Literatürde karşı ticaretin Türkiye’nin dış ticareti içindeki payını ve dış ticaret açığını azaltmaya yönelik özelliklerini inceleyen bağlantılı bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Bu çalışmanın literatürden ayıran en önemli özelliği budur. Bu çalışmada karşı ticaretin Türkiye’nin dış ticareti içindeki payının belirlenmesi, bu doğrultuda dış ticaret açığını azaltma yönündeki etkisinin tespit edilemesi ve dış ticaret açığını azaltmaya yönelik görüş önerilerinin sunulması amaçlanmıştır.

4. TÜRKİYE’DE KARŞI TİCARET UYGULAMALARI

TÜİK’in 2014-2023 yılları arasındaki on yıllık verileri analiz edildiğinde, 2014-2023 yılları arasında karşı ticaret uygulamalarının toplam ihracat miktarı içinde yeri Tablo 1’de görülmektedir.

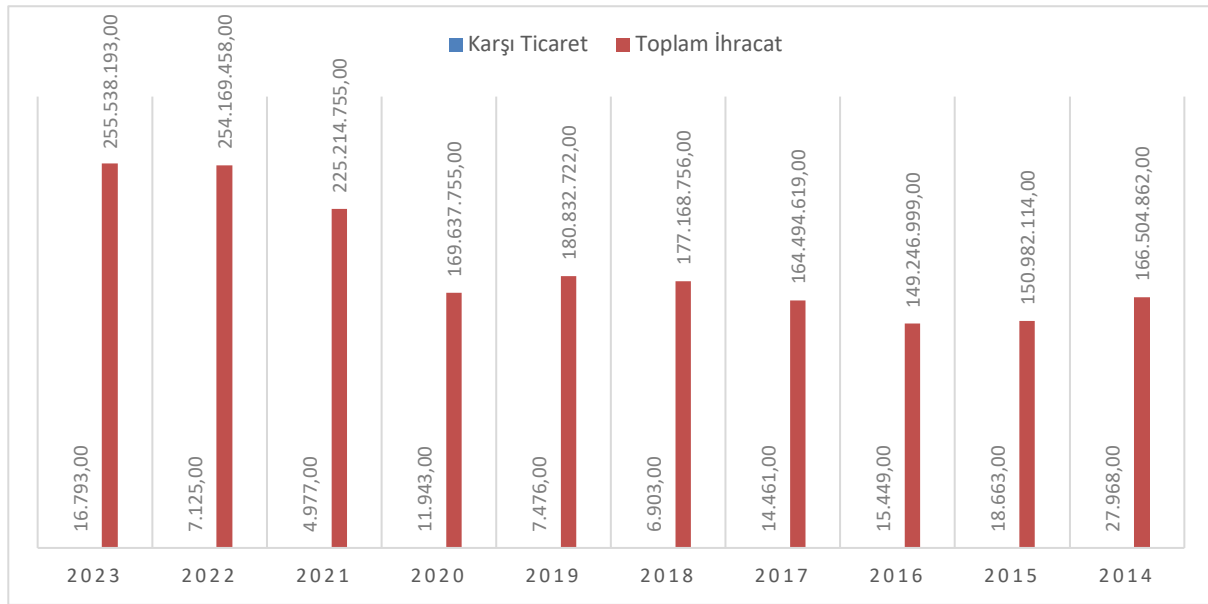
Tablo 1: Türkiye'de 2014-2023 Yılları Arasında Karşı Ticaretin Toplam İhracat İçindeki Yeri

Yıllar	Karşılıklı Ticaretin Toplam İhracat İçindeki Değeri (Bin USD)	Toplam İhracat Değeri (Bin USD)	Karşılıklı Ticaretin Toplam İhracat İçindeki Payı	Dış Ticaret Dengesi (Bin USD)	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%)
2023	\$16.793,00	\$255.538.193,00	0,000066%	-106.228.264	70.6
2022	\$7.125,00	\$254.169.458,00	0,000028%	-109.540.827	69.9
2021	\$4.977,00	\$225.214.755,00	0,000022%	-46.211.095	83
2020	\$11.943,00	\$169.637.755,00	0,000070%	-49.879.052	77.3
2019	\$7.476,00	\$180.832.722,00	0,000041%	-29.512.481	86
2018	\$6.903,00	\$177.168.756,00	0,000039%	-53.983.726	76.6
2017	\$14.461,00	\$164.494.619,00	0,000088%	-74.220.509	68.9
2016	\$15.449,00	\$149.246.999,00	0,000104%	-52.942.243	73.8
2015	\$18.663,00	\$150.982.114,00	0,000124%	-62.637.098	70.7
2014	\$27.968,00	\$166.504.862,00	0,000168%	-84.637.567	66.3
ORTALAMA	\$13.175,00	\$189.379.023,00	0,000069%	-66.979.286	73.8

Kaynak: TÜİK, 2024

Tablo 1 incelendiğinde, karşı ticaretin Türkiye'nin toplam ihracatı içindeki yerinin %0,0069 olduğu görülmektedir. Bu oran toplam ihracat miktarı içinde oldukça düşük bir seviyededir. Türkiye'nin son on yıllık ihracat ortalaması 189 milyar 379 milyon 23 bin USD iken karşılıklı ticaret bu rakam içinde sadece 13 milyon 175 bin USD'ye karşılık gelmektedir.

Karşı ticaret yolu ile yapılan ihracatın son on yıl içinde en fazla 2014 yılı içinde gerçekleştiği, değer olarak bunun yaklaşık 28 milyon dolara karşılık geldiği görülmektedir. Karşı ticaretin toplam ihracat miktarının yüz binde altmış dokuzuna denk gelmesi, arzu edilen bir noktada olmadığını göstermektedir. Ülkelerden döviz çıkışının önüne geçerek ülkelerin ihtiyaç duyduğu ürünleri satın almasını sağlayan bu sistem, Türkiye'de dış ticaret açığının azaltılmasını sağlayabilecek bir noktada değildir. Şekil 1 bu durumu tablo haliyle net bir şekilde göstermektedir.

Şekil 1: Türkiye'de 2014-2023 Yılları Arasında Karşı Ticaretin Toplam İhracat İçindeki Yeri

Kaynak: TÜİK, 2024

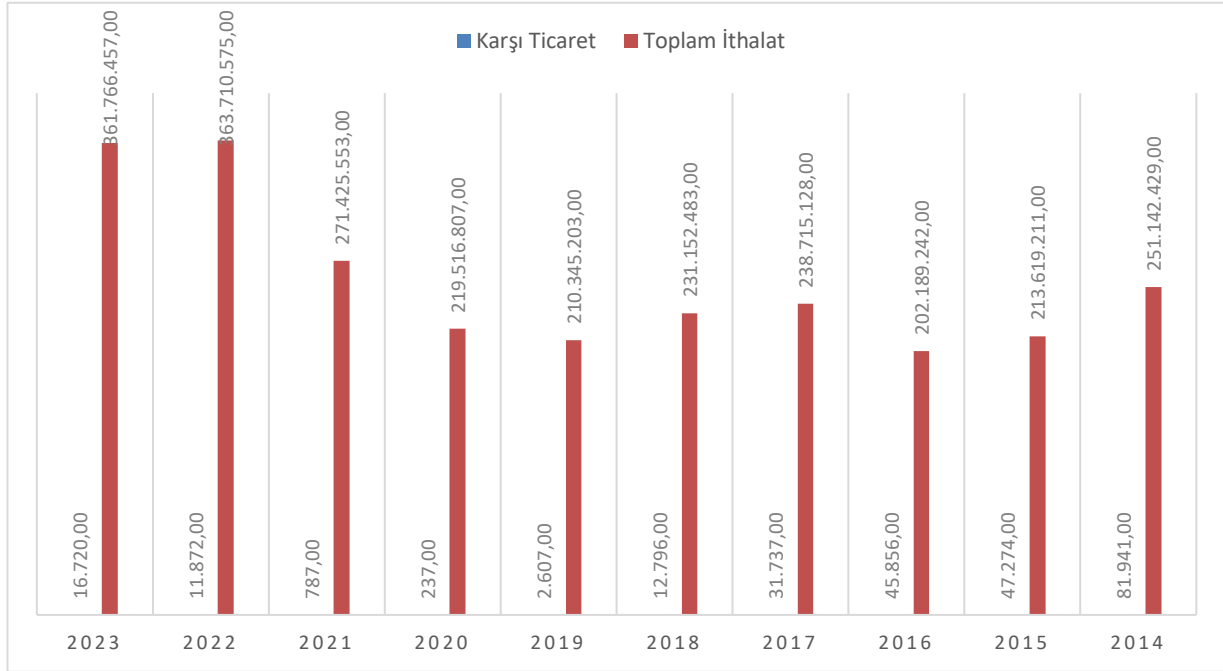
Tablo 2: Türkiye'de 2014-2023 Yılları Arasında Karşı Ticaretin Toplam İthalat İçindeki Yeri

Yıllar	Karşılıklı Ticaretin Toplam İthalat İçindeki Değeri (Bin USD)	Toplam İthalat Değeri (Bin USD)	Karşılıklı Ticaretin Toplam İthalat İçindeki Payı	Dış Ticaret Dengesi (Bin USD)	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%)
2023	\$16.720,00	\$361.766.457,00	0,0046%	-106.228.264	70.6
2022	\$11.872,00	\$363.710.575,00	0,0033%	-109.540.827	69.9
2021	\$787,00	\$271.425.553,00	0,0003%	-46.211.095	83
2020	\$237,00	\$219.516.807,00	0,0001%	-49.879.052	77.3
2019	\$2.607,00	\$210.345.203,00	0,0012%	-29.512.481	86
2018	\$12.796,00	\$231.152.483,00	0,0055%	-53.983.726	76.6
2017	\$31.737,00	\$238.715.128,00	0,0133%	-74.220.509	68.9
2016	\$45.856,00	\$202.189.242,00	0,0227%	-52.942.243	73.8
2015	\$47.274,00	\$213.619.211,00	0,0221%	-62.637.098	70.7
2014	\$81.941,00	\$251.142.429,00	0,0326%	-84.637.567	66.3
ORTALAMA	\$25.182,00	\$256.358.308,00	0,0098%	-66.979.286	73.8

Kaynak: TÜİK, 2024

Tablo 2, Türkiye'nin ithalatında karşı ticaret miktarını göstermektedir. Yine Türkiye'nin son on yıllık dış ticaret verileri analiz edildiğinde, son on yıl içinde yapılan toplam ithalatın %0,0098'i karşı ticaretle yapıldığı görülmektedir. Bu oran, son on yıllık ortalamaya göre 256 milyar 358 milyon 308 bin USD ithalatı olan Türkiye için arzu edilen bir nokta değildir. Son on yıl içinde özellikle 2014 yılı içinde ithal edilen malların karşılığında 81 milyon 941 bin USD'lik bir karşı ticaret yapılarak, bu yıllar içinde karşı ticaretin en fazla yapıldığı bir yıl olmuştur. Şekil 2 bu durumu tablo haliyle net bir şekilde göstermektedir.

Şekil 2: Türkiye'de 2014-2023 Yılları Arasında Karşı Ticaretin Toplam İhracat İçindeki Yeri

Kaynak: TÜİK, 2024

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

TÜİK'in verileri incelendiğinde Türkiye'de son on yıl içinde ihracatın ithalatı karşılama ortalamasının %73,8 olduğu görülmektedir. Yani, her 100 USD'lik ithalat için 73.8 USD ihracat bedeli ödenirken, kalan 26.2 USD'lik kısım Merkez Bankasının kısıtlı olan kaynaklarından karşılanmaktadır. Bu noktada özellikle petrol ve petrol ürünlerinin satın alındığı komşu ülkelerle karşı

ticaretin artırılması ve bu yolla ülkeden dvız çıkışının önüne geçilmesi, ileriye yönelik atılması gereken önemli adımlardan biridir.

Son on yıllık veriler baz alındığında, toplam ihracat içindeki karşılıklı ticaret oranı sadece binde yedi buçuk seviyesindedir. Bu seviye arzu edilen bir seviye değildir. Zira karşı ticaret, özellikle ülkenin ihtiyaç duyduğu ürünleri elindeki mevcut tıl stoklarla karşılama fırsatı sunduğu için hem ülkenin tıl stoklarının elden çıkarılmasına katkı sağlayarak ülkede stok maliyetinin düşürülmesine hem de ülkeden dvız çıkışının önüne geçerek bir yandan demeler bilançosunda dengesizliğin oluşmasının önüne geçmekte diğer yandan da dış ticaret açığının azaltılmasına katkı sağlamaktadır. Türkiye’de karşı ticaret işlemlerinde, srenin uzaması ve ürünlerin değerinin net olarak belirlenememesi sorunu, bankaların bu tür işlemleri kredilendirmek istememelerine neden olmaktadır. Bu yüzden karşı ticaret işlemlerine girecek olan firmaların öz kaynaklarını kullanmaları gereksinimi, karşı ticaret işlemlerinin miktarının artmasının önüne geçmektedir. Bu noktada özellikle Türk Eximbank’ın karşı ticaret işlemlerine kredi sağlaması, bu işlemlerin artmasına olanak sağlayacaktır.

Karşılıklı satın alma sistemine gösterilebilecek en tipik örnek 1984 yılında SSCB ile Türkiye arasında imzalanan anlaşmadır. Bu anlaşmaya göre Türkiye, satın aldığı doğalgaz bedelini dvız transferi yolu ile ödemeyi taahhüt ederken, SSCB de bu dövizin %35 ile Türkiye’den mal satın almayı, kalan %65 ile de SSCB’de iş yapan Türk müteahhitlere ödeme yapmayı taahhüt etmiştir. TÜİK’in son on yıllık verilerine göre Türkiye’de dvız çıkışına neden olan en büyük ithalat kalemi ‘‘Mineral Yakıtlar, Mineral Yağlar ve Bunların Damıtılmasından Elde Edilen rnler’’ kalemidir. Türkiye’nin en fazla akaryakıt ithal ettiği ülke ise Rusya ve İran’dır. Böyle bir anlaşmanın Rusya ve İran ile tekrar yapılması, Türkiye’den çıkacak olan dövizin farklı yollarla tekrar Türkiye’ye dönmesini sağlayarak, demeler bilançosunda dengesizliğin giderilmesine ve dış ticaret açığının azaltılmasına imkân sağlayacaktır.

Günümüzde birçok Avrupa ülkesinin ve ABD’nin, Rusya ve İran’a uygulamış oldukları ambargolar ve dvız transfer kısıtlamaları, Türkiye’nin şu an ihtiyaç duyduğu savunma sanayisini güçlendirme amacıyla alacağı ürünleri karşı ticaret sistemi ile satın alma şansını daha fazla artırmaktadır. Türkiye’nin ihracat kompozisyonuna bakıldığında özellikle hazır giyim ve konfeksiyon ürünlerinin, yaş ve kuru meyvenin veya sebzenin ya da maden ürünlerinin ihracatının karşı ticaret yolu ile yapılması, üretim sektörünün canlanmasına ve Türkiye’de işsizliğin azalmasına katkı sağlayarak halkın refah seviyesinin yükseltilmesine de olanak sağlayacaktır.

Karşı ticaret türleri tek tek incelendiğinde ise özellikle kliring sistemi, ülkelerin rezerv paralarının ithalat yolu ile azalmasını engelleyebilecek önemli bir sistemdir. Bu yüzden, daha önce Türkiye’de uygulama alanı bulmuş olan fakat günümüzde uygulama alanı daralan bu sistemin Türkiye’de tekrar aktif olarak faaliyete geçirilmesi, dış ticaret açığının azalmasına olumlu katkı sağlayacaktır. Bu sistemin Türkiye’nin özellikle ithalatı yoğun olarak yapılan ürünlerde uygulanması, Merkez Bankasının dvız rezervlerinin ithalat yolu ile azalmasını önleyebileceği gibi Türkiye’de kronik hale gelen dış ticaret açığının artmasının da önüne geçecektir.

Dolaylı ve dolaysız ofset uygulamaları ile ileri teknolojiye yönelik büyük yatırımların yapılması ve bu yatırımların yapılması esnasında yerel firmaların da buna tedarikçi olmaları, hem ülkeden dvız çıkışını engellenmesine katkı sağlayacak hem de yerel sanayinin ilerlemesine olumlu bir etki yapacaktır. Bu noktada, büyük yatırım gerektiren alanlarda ofset anlaşmalarının imzalanması, ülkenin menfaatine olacaktır. Türkiye’de özellikle son dönemlerde bu uygulamaların yapıldığı görülmektedir. Bu uygulamaların en önemli örneklerinden birini Akkuyu nükleer santrali gösterilmektedir. Bu santral, Rusya ile iş birliği sayesinde ‘‘Yap-İşlet-Devret’’ modeli ile kurulmaktadır. Kurulumun tamamlanması ile yaklaşık 12 milyon tüketicinin bu santralden üretilen enerjiyi kullanacağı tahmin edilmektedir. Santralin enerji üretimine tam kapasiteyle başlaması, doğal gaz kullanımı yolu ile üretilen elektrik enerjisi üretiminin azaltılmasına katkı sağlayarak, doğalgaz ithalatının azalmasına imkân tanıyacaktır. Yerli elektrik üretiminin enerji rimi için yapılan ithalatı azaltması, dış ticaret açığının azalmasına da katkı sağlayacaktır.

Teknoloji yetersizliği ve sanayinin gelişmemiş olması nedeniyle ülke içinde yapılamayan yatırımların yurtdışındaki firmalara geri alım sözleşmeleriyle yaptırılması ve karşılığında üretilen ürünün ihraç edilmesi sonucunda tahsilatın gerçekleşmesi, ülkeden dvız çıkışının önüne geçecektir.

Bu durum dış ticaret açığının özellikle tesisin üretime başlaması ve tam kapasiteye ulaşması durumunda ürünlerin ihraç edilmeye başlaması ile ithalatı kısıtlayıcı etki yaparak ihracatın da artmasına imkân sağlayacaktır. Geri alım sözleşmeleriyle yapılan yatırımlar, aynı zamanda ülke içinde gelişmemiş bazı sanayi kollarının gelişmesine de katkı sağlayarak, ülkenin geleceğe yönelik sanayileşmesinde önemli adımların atılmasını sağlayacaktır. Bundan dolayı bazı sektörlerde geri alım sözleşmelerinin yapılması Türkiye’de dış ticaret açığının azaltılması yönünde uygulanması gereken önemli politikalardan biridir.

Etik Beyan: *Bu çalışmada “Etik Kurul” izini alınmasını gerektiren bir yöntem kullanılmamıştır. Aksi bir durumun tespiti halinde AKAD Dergisinin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk çalışmanın yazar (lar) ına aittir.*

Yazar Katkı Beyanı: *1. Yazarın katkı oranı %100*

Çıkar Beyanı: *Yazarlar arasında çıkar çatışması yoktur.*

Ethics Statement: *In this study, no method requiring the permission of the “Ethics Committee” was used, AKAD Journal has no responsibility and all responsibility belongs to the author (s) of the study.*

Author Contributions Statement: *1st author’s contribution rate is 100%*

Conflict of Interest: *There is no conflict of interest among the authors.*

KAYNAKÇA

Akkuyu. (2024). Proje Detayı. <https://akkuyu.com/tr/about/info> (Erişim Tarihi: 07.03.2024).

Balu N. Norfadilah M. (2002). Oil Palm Industry Economic Journal. Counter Trade: Malasia Experience. 2(1), 45-49.

Bijorndal, M., Jornsten, K., Pignon, V. (2003). Congestion Management in the Nordic Power Market — Counter Purchases and Zonal Pricing. Sage Journal. 4(3), 230-242. <https://doi.org/10.1177/1783591703004003>

Burtescu C. Dimitru M. (2017). Annals of the University of Petroşani, Economics. The Use of Countertrade: advantages and Disadvantages for Companies. 17(1), 27-34.

Çelik. K. (2008). Uluslararası İktisat. 4. Baskı. Murathan Yayınevi.

Dalton, G. (2016). Barter Sytem. Journal of Economic Issues. 16(1), 181-190. <https://doi.org/10.1080/00213624.1982.11503968>

Ersun, N., Arslan K. (2010). İslam Ülkeleri Arasındaki Ticaretin Geliştirilmesinde "Çok Taraflı Kliring Birliği" Projesinin Rolü ve Önemi. The Journal of Accounting and Finance. 48, 174.

Gürsoy, Y. (2017). Dış Ticaret İşlemleri. (s.3). Ekin Yayınları.

Jama, C., Nwabunike. (1988). Economic Anaysis of The Determinants of International Trade Arrangements: ” The Case For Counter-Yrade Agreements”. The University of Reading (United Kingdom) ProQuest Dissertations Publishing, 345.

Marin, D., Schnitzer, M. (1998). Economic Incentives and International Trade. European Economic Review. 42(3), 705-716. [https://doi.org/10.1016/S0014-2921\(97\)00133-5](https://doi.org/10.1016/S0014-2921(97)00133-5)

Neale C.W., Sercu, P. (2007). Countertrade in International and Domestic Markets. The International Trade Journal. 3(7), 78. <https://doi.org/10.1080/08853909308523766>

Liesch, P., Palia, A. (1999). Australian perceptions and experiences of international countertrade with some international Comparisons. European Journal of Marketing. 33(5), 488-512. <https://doi.org/10.1108/03090569910262062>

Oggioni, G., Smeers, Y. (2013). Market failures of Market Coupling and Counter-Trading in Europe: An Illustrative Model Based Discussion. Elsevier. 35, 74-87.

Onursal, E. (2013). Mevzuat ve Teknik Yönleriyle Dış Ticaret. (s. 271). Seçkin Yayınları.

- Özer, A. C. (2019), Türkiye'nin Komşu Ülkelerle Ticareti Üzerine Bir Değerlendirme. İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi. 8, 292. <https://doi.org/10.15869/itobiad.476770>
- Sayın, C. (2021). Milletlerarası Karşı Ticaret Uygulamalarında Uygulanacak Hukuk. Ticaret ve Fikri Mülkiyet Hukuku Dergisi. 7(1), 133-156.
- Seyitoglu, H. (2016). Uluslararası Finans. (s. 506). Güzem Can Yayınları.
- Sumer, M. Chuah, C. (2007). Emerging Legal Challenges for Countertrade Tecniques in International Trade. International Trade Law and Regulation. 111-124.
- Takım, A., İmamoğlu İ.K., Naktiyok, Y. (2016). Dış Ticaret İşlemleri. (s. 200). Ekin Kitap Evi.
- Terziev, V., Madanski, V., Georgiev, M. (2017). Offset As An Economic Operation and A Trade Practice. International E-Journal of Advances in Social Sciences. 3(9), 1052.
- Tomanbay, M. (2014). Uluslararası Ticaret ve Finansmanı. (s. 87). Gazi Kitap Evi.
- TÜİK. (2024). Dış Ticaret İstatistikleri. <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=Dis-Ticaret-104>. (Erişim Tarihi: 01.03.2024).
- Wikipedia. (2024). Kliring. <https://tr.wikipedia.org/wiki/Kliring> (Erişim Tarihi: 05.03.2024).
- Yetik, E. (2011). Dış Ticarete Ödeme Şekilleri. Gümrük Dünyası Dergisi. 55(4), 4.